

GRZEGORZ KUPRIANOWICZ
UMCS

WIELKI SOBÓR
ROSYJSKIEGO KOŚCIOŁA PRAWOSŁAWNEGO
W MONOGRAFII FRANCUSKIEGO BADACZA

Свящ. Иакинф Дестивель. *Поместный Собор Российской Православной Церкви 1917-1918 годов и принцип соборности*. Москва: Общество любителей церковной истории, Издательство Крутицкого подворья 2008 ss. 307. ISBN 5-7429-0162-3. Материалы по истории Церкви n° 41.

Sobór Lokalny Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, który odbył się w Moskwie w okresie od sierpnia 1917 r. do września 1918 r., był wydarzeniem epokowym w historii prawosławia rosyjskiego. Jego znaczenie w dziejach tego Kościoła bez przesady można by porównać z rolą Vaticanum II dla Kościoła katolickiego. Oczywiście recepcja decyzji Soboru lat 1917-1918 była ograniczona, co wynikało z sytuacji, w jakiej znalazł się Rosyjski Kościół Prawosławny w realiach władzy sowieckiej, w obliczu fizycznej likwidacji Kościoła i jego struktur. Tym niemniej bez wątpienia Sobór ten miał wielki wpływ na losy prawosławia rosyjskiego w kolejnych dziesięcioleciach, zarówno w samej Rosji – i to w okresie sowieckim, ale także już w postsowieckim – jak też poza granicami Rosji. Nic więc dziwnego, że Sobór stał się przedmiotem zainteresowań badawczych wielu uczonych, a poświęcone mu badania zintensyfikowały się w ostatnich latach, gdy poszerzył się dostęp do źródeł, a doświadczenia z początków wieku mogą być postrzegane jako niezwykle aktualne także we współczesnych realiach życia cerkiewnego w Rosji.

Jedną z najnowszych w literaturze przedmiotu prac poświęconych problematyce Soboru Lokalnego Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego w latach 1917-1918 jest monografia francuskiego badacza o. Hyacinthe'a Destivelle'a¹ z 2006 r., która ostatnio ukazała się także w tłumaczeniu na języki włoski i rosyjski. Jej Autor jest dominikaninem, magisterium uzyskał w Prawosławnym Instytucie Teologicznym św. Sergiusza w Paryżu, doktorat zaś na Wydziale Filozoficznym Petersburskiego Uniwersytetu Państwowego. Od 2005 r. kieruje on paryskim Centrum Badań Ekumenicznych „Istina” (Centre d'études œcuméniques Istina), jest również profesorem wydziału teologicznego Instytutu Katolickiego w Paryżu (L'Institut catholique de Paris) oraz

---

¹ *Le Concile de Moscou, 1917-1918. La Création des institutions conciliaires de l'Eglise Orthodoxe Russe*. Avant-propos de Mgr Hilarion (Alfeiev), Préface d'Hervé Legrand, o.p. Paris: Éditions du Cerf 2006 ss. 505. Seria «Cogitatio fidei» n° 246.

członkiem Komisji Mieszanej ds. Prawosławno-Katolickiego Dialogu Teologicznego we Francji.

Szczególne znaczenie, ze względu na wagę dla prawosławia rosyjskiego poruszanych w pracy zagadnień, ma publikacja w 2008 r. recenzowanego tutaj rosyjskiego tłumaczenia monografii o. Destivelle'a. Przekładu pracy dokonał o. hieronim Aleksander (Siniakow). Wydanie rosyjskie jest nieco zmodyfikowane i uzupełnione przez Autora w stosunku do wydania francuskiego. Monografia wydana została w Moskwie jako 41 tom ukazującej się od 1991 r. prestiżowej serii „Материалы по истории Церкви” („Materiały z historii Kościoła”). Książkę otwiera słowo wstępne ówczesnego biskupa wiedeńskiego i austriackiego Hilariona (Alfiejewa), obecnie arcybiskupa wołokołamskiego, który w 2009 r. po wyborze nowego patriarchy moskiewskiego Cyryla został przewodniczącym Wydziału Zewnętrznych Kontaktów Kościelnych Patriarchatu Moskiewskiego.

Francuski badacz stawia sobie za zadanie nie tyle prezentację przebiegu i uchwał tego najważniejszego Soboru Lokalnego w dziejach rosyjskiego prawosławia, co ukazanie rozumienia oraz praktycznego zastosowania na tym Soborze eklezjologicznej zasady soborowości. Jak sam zaznacza, „celem pracy jest pokazanie, w jaki sposób Wszechrosyjski Sobór Lokalny lat 1917-1918 stosuje zasadę soborowości we własnym funkcjonowaniu i wobec powołanych przezeń struktur cerkiewnych” (s. 17).

„Soborowość” jest jednym z kluczowych pojęć w eklezjologii prawosławnej, a – jak pisze o. Sergiusz Bułgakow – „bez zrozumienia prawosławnej eklezjologii nie można zrozumieć prawosławia”². Kategoria soborowości jest zresztą istotna nie tylko w odniesieniu do wąsko rozumianej nauki o Kościele, albowiem – jak pisze o. Bułgakow – „soborowość jest prawdziwym, chociaż podskórnym, źródłem kościelnej świadomości dogmatycznej”³. Prawosławne rozumienie soborowości dobrze ilustrują sformułowania encykliki (tomosu) czterech Patriarchów z 1848 r. (do których zresztą dwukrotnie odwołuje się o. Destivelle – s. 19, 49): „W naszym Kościele ani patriarcha, ani sobory nigdy nie mogli wprowadzić czegokolwiek nowego, ponieważ stróżem pobożności jest u nas samo Ciało Kościoła, czyli sam Lud, który zawsze pragnie zachować swoją wiarę niezmienną i zgodną z nauką Ojców”⁴. Nie można też analizować prawosławnego pojęcia soborowości bez uwzględnienia eucharystycznego wymiaru jedności Kościoła⁵.

Warto zaznaczyć, że w prawosławiu można spotkać różne praktyczne rozumienie soborowości. Autor monografii, o. Destivelle, wyróżnia trzy sposoby rozumienia tej

---

² S. Bułgakow. *Prawosławie. Zarys nauki Kościoła prawosławnego*. Tłum. H. Paprocki. Białystok–Warszawa 1992 s. 73.

³ Tamże s. 81.

⁴ *Encyklika Czterech Patriarchów z 1848 roku (Tomos)*. Tłum. H. Paprocki. „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 1981 nr 1-2 s. 18.

⁵ Por. Bp Kallistos (Ware). *Kościół prawosławny*. Tłum. W. Misijuk. Białystok 2002 s. 271-272.

kategorii, określając je jako „demokratyczny” (według słowianofilów Kościół ma charakter kolektywny i wszyscy jego członkowie mają jednakowe prawa), „episkopalny” (stojący na stanowisku, że najwyższą władzę w Kościele ma Sobór, rozumiany jako zgromadzenie biskupów) oraz „charyzmatyczny” (podkreślający różnice funkcji między członkami Kościoła, zwracający uwagę na udział świeckich w zarządzaniu Kościołem). Właśnie ten trzeci sposób znalazł zastosowanie na Soborze Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego lat 1917-1918. Autor monografii stwierdza wręcz, że „na Soborze lat 1917-1918 narodziło się nowe rozumienie soborowości” (s. 23).

Monografia o Destivelle'a składa się z czterech części, co pozwala Autorowi na wszechstronne, całościowe zaprezentowanie analizowanej problematyki. Struktura pracy ma charakter chronologiczno-problemowy. Autor wychodzi bowiem od genezy Soboru, prezentuje jego skład i funkcjonowanie, następnie uchwały Soboru, a wreszcie przedstawia ich realizację i recepcję. Ważne jest to, że francuski badacz nie ograniczył się jedynie do formalnej analizy uchwał soborowych pod względem prawnym, kanonicznym i teologicznym, ale zaprezentował je w szerokim kontekście historycznym, przedstawiając zarówno uwarunkowania zwołania Soboru i formułowania jego uchwał, jak też ich realizację i ocenę. Pozwala to nie tylko lepiej zrozumieć intencje Ojców soborowych, ale także pełniej ocenić znaczenie tego Soboru.

*

Pierwsza część monografii nosi tytuł „U źródeł Soboru”. W pięciu rozdziałach o Destivelle przedstawia historyczne uwarunkowania, przygotowania do Soboru oraz okoliczności jego zwołania. Początkową cezurą tej części jest formalnie rok 1905, co Autor jasno obwieszcza: „Historia Soboru 1917 r. rozpoczyna się w 1905 r.” (s. 28).

Pierwszy rozdział tej części, pt. „Kościół Rosyjski w 1905 r.”, jest jednak szeroką prezentacją sytuacji Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego w okresie wcześniejszym – od czasu reform Piotra I. Autor cytuje na wstępie znaną diagnozę Fiodora Dostojewskiego: „Kościół rosyjski jest w paraliżu od czasów Piotra Wielkiego”, do czego można by dodać jeszcze bardziej dosadne słowa metropolity kijowskiego Arseniusza, który w 1862 r. pisał: „Żyjemy w epoce bezwzględnego prześladowania wiary i Kościoła pod pozorem perfidnej o nie troski”⁶. Francuski badacz stwierdza, że dla Piotra I podstawą do przeprowadzenia reform cerkiewnych stała się luterańska koncepcja stosunków Kościół–państwo. Likwidacja patriarchy i wprowadzenie jako organu zarządzającego Kościołem Synodu, kierowanego przez świeckiego oberprokuratora, spowodowało postawienie Kościoła prawosławnego w Rosji w niezwykle trudnej sytuacji uzależnienia od państwa, a właściwie wmontowania go w strukturę administracyjną imperium oraz ograniczenia niezależności Kościoła i możliwości jego normalnego funkcjonowania. Z drugiej strony w Rosyjskim Kościele Prawosławnym widoczne były w tym okresie przejawy odrodzenia duchowego i teologicznego. Podsu-

⁶ Прот. Г. Флоровский. *Пути русского богословия*. Париж 1937 s. 344.

mowując rozdział, Autor formułuje kontrowersyjną – i chyba za daleko idącą – tezę, że fakt, iż reformy cerkiewne Piotra I „na długo przyjęły się w Rosji, prowadzi nas do myśli, że były one wtedy nieuniknione i nawet potrzebne”. Stwierdza wręcz: „bilans okresu synodalnego nie jest tak negatywny, jak twierdził Dostojewski” (s. 43-44). Wydaje się, że odrodzenie monastycyzmu i teologii prawosławnej w Rosji w XIX wieku nastąpiło jednak nie dzięki systemowi synodalnemu, lecz niejako wbrew ograniczeniom administracyjnym i uzależnieniu od państwa, którym poddany był Kościół.

Kolejny rozdział, pt. „Sobór i soborowość w Kościele Rosyjskim”, również dotyczy okresu przed 1905 r. Autor podejmuje się w nim analizy tradycji soborowości w prawosławiu rosyjskim w okresie przedsynodalnym, a także obecności tej idei w projektach reform Kościoła formułowanych w XVIII i XIX wieku, gdy nie został zwołany żaden sobór, a tradycja soborowości w Rosyjskim Kościele Prawosławnym była właściwie przerwana. Rozdział kończy analiza samego pojęcia soborowości. Autor zwraca tu uwagę na specyfikę cerkiewno-słowiańskiego przekładu *Credo*, gdzie pojawia się archaiczne tłumaczenie greckiego *καθολική* przez przymiotnik *соборная*, który może być różnie interpretowany. Autor konkluduje, że paradoksalnie „nie zważając na niejednoznaczność znaczeniową, a być może i dzięki niej, pojęcie soborowości [...] w dużym stopniu przyczyniło się do zwołania i organizacji Soboru Lokalnego lat 1917-1918” (s. 50).

Trzy kolejne rozdziały pierwszej części monografii ukazują proces narodzin idei zwołania Soboru oraz przygotowania do niego w latach 1905-1917. Autor wprowadza periodyzację, dzieląc ten okres na trzy etapy: impuls wywołany rewolucją 1905 r. i reformami państwowymi (rozdział trzeci: „Na drodze do Soboru: 1905-1906”), prace przygotowawcze do Soboru w komisjach (rozdział czwarty: „Lata komisji”), zwołanie Soboru w obliczu wprowadzenia w Rosji nowego ustroju państwowego w 1917 r. (rozdział piąty: „Rok 1917 w historii Kościoła: na drodze do zwołania Soboru Lokalnego”). Ubezwłasnowolnienie Kościoła przez państwo spowodowało, że dopiero wywołany rewolucją 1905 r. kryzys systemu politycznego w Rosji i podjęte reformy państwa stworzyły warunki do wystąpienia z ideą zwołania Soboru i – szerzej – przebudowy modelu funkcjonowania Kościoła w państwie. Paradoksalnie, po ukazie tolerancyjnym cara Mikołaja II (1905) inne wyznania uzyskiwały większą niezależność od państwa niż dominujący Kościół prawosławny. Autor zwraca uwagę, że inicjatywa dokonania reform w Kościele miała w 1905 r. trzy źródła: petycja 32 duchownych Sankt-Petersburga, wystąpienie przewodniczącego Synodu metropolity sankt-petersburskiego Antoniego (Wadkowskiego) oraz notatka premiera Rosji Sergieja Witte. Mimo początkowego przeciwdziałania oberprokuratora Synodu K. Pobiedonoscewa etap ten zakończył się deklaracją cara Mikołaja II o zwołaniu Soboru w dalszej przyszłości. Nie spodziewano się jednak, że na Sobór przyjdzie jeszcze czekać aż dwanaście lat. Przygotowania do Soboru formalnie rozpoczęto bowiem już w styczniu 1906 r. wraz z powołaniem Zgromadzenia Przedsoborowego, które zakończyło swe prace w grudniu tegoż roku. Jak pisze o. Destivelle, „wszystko było gotowe do pracy Soboru”.

ru już jedenaście lat przed jego zwołaniem” (s. 81). Dopiero jednak w 1917 r. czynniki zewnętrzne stworzyły warunki do zwołania pierwszego od ponad dwóch stuleci soboru Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. Abdykacja cara Mikołaja II stworzyła nową sytuację nie tylko dla państwa, ale również i Kościoła, gdyż – jak konkluduje Autor monografii – „Prawna podstawa związku Kościoła z państwem przestała istnieć” (s. 83). Już wkrótce nowy oberprokurator książę Władimir Lwow w imieniu Rządu Tymczasowego oświadczył, że Kościół będzie niezależny od władzy świeckiej, a już kilka tygodni po zmianie ustroju Świętobliwy Synod w nowym składzie wydał dekret o zwołaniu Soboru i dokonaniu reform w Kościele. Jak trafnie konkluduje Autor, „paradoksalnie Sobór lat 1917-1918 zwołany został nie wbrew rewolucji 1917 r., a dzięki niej” (s. 93).

Druga część monografii, pt. „Sobór Lokalny lat 1917-1918: skład i funkcjonowanie”, jest najkrótsza, a jej celem jest nie tyle szczegółowa charakterystyka obrad, co ukazanie uwarunkowań, w jakich zapadały uchwały Soboru. Pierwszy rozdział tej części poświęcony został kluczowemu zagadnieniu zasad funkcjonowania Soboru i sposobu podejmowania przezeń decyzji. Od samego początku przygotowań do przyszłego Soboru podstawową kwestią wywołującą wiele dyskusji był jego skład: czy mają w nim brać udział jedynie biskupi, czy też ma to być Sobór biskupów, duchowieństwa i świeckich? Stanowiska w tej kwestii były rozbieżne i wynikały z odmiennego rozumienia soborowości w Kościele. Zwyciężyła koncepcja składu mieszanego i Sobór Lokalny Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego zwołany został z udziałem biskupów, duchowieństwa i świeckich. Decyzja o takim właśnie kształcie Soboru miała daleko idące konsekwencje i wpłynęła nie tylko na sam przebieg Soboru, ale kształtowała świadomość eklezjalną w prawosławiu wschodniosłowiańskim przez kolejne dekady. Regulamin Zwołania Soboru Lokalnego przewidywał udział w nim – obok ordynariusza diecezji – dwóch duchownych oraz trzech świeckich wybranych z każdej diecezji oraz – również jako pełnoprawnych członków Soboru – przedstawiciele innych struktur cerkiewnych (monasterów, akademii duchownych), instytucji naukowych, organów państwa i innych autokefalicznych Kościołów prawosławnych. Demokratyczny charakter miały wybory delegatów na Sobór, którym nadano trzystopniowy charakter: parafia, dekanat, diecezja. Swoistym kompromisem między dwiema koncepcjami soborowości był sposób obradowania Soboru z podziałem na dwie izby: zgromadzenie ogólne, do którego należeli wszyscy członkowie Soboru, oraz zgromadzenie biskupów, do którego należeli uczestniczący w Soborze biskupi. Jak podkreśla o. Destivelle, „Regulamin dawał duchowieństwu i świeckim prawo głosu na równi z biskupami” (s. 99). Przyjęto skomplikowaną strukturę przyjmowania uchwał Soboru: w pierwszym etapie były uchwalane przez zgromadzenie ogólne, a następnie rozpatrywane przez zgromadzenie biskupów. Uchwała trzykrotnie odrzucona przez zgromadzenie biskupów większością trzech czwartych głosów powracała na posiedzenie plenarne Soboru, a gdy poprawiona znów było odrzucana przez zgromadzenie biskupów, uważano ją za nieprzyjętą przez Sobór. Jak zaznacza Autor monografii, „taka

struktura [Soboru] pozwalała jednocześnie zapewnić udział wszystkim członków soborowych w podejmowaniu decyzji oraz zachować kontrolę biskupów nad przyjmowanymi przez Sobór uchwałami” (s. 101). Jednocześnie zwraca uwagę, że prawo weta hierarchów było dość ograniczone, gdyż mogli oni tylko przyjąć lub odrzucić (lecz nie poprawić) uchwałę Soboru. Poza tym prawo weta nie mogło być zastosowane do uchwał dotyczących zagadnień administracyjnych, lecz wobec jedynie fundamentalnych decyzji Soboru, a przyczynę ich odrzucenia stanowić mogła jedynie niezgodność ze „Słowem Bożym, dogmatami, kanonami i tradycją Kościoła” (s. 102).

W drugim rozdziale drugiej części monografii dokonano charakterystyki składu oraz prac Soboru. Brało w nim udział 564 członków, wśród których było 80 hierarchów. Większość członków Soboru (299 osób) stanowili świeccy. Jak podkreśla Autor, „specyfika Soboru 1917 r. polega więc w liczebnej przewadze świeckich” (s. 107), jednak „liczebna przewaga świeckich i białego duchowieństwa zupełnie nie oznaczała, że Sobór stał się z tego powodu progresistowskim” (s. 107). Nie zaszkodziło to również jedności Soboru, chociaż obecne tam były różne poglądy. Sobór rozpoczął obrady 28 sierpnia 1917 r., czyli w święto Zaśnięcia Bogarodzicy. Odbyło się 170 posiedzeń podzielonych na trzy sesje. Sobór powołał 22 oddziały, zajmujące się poszczególnymi dziedzinami, ciężar przygotowywania dokumentów Soboru spoczywał właśnie na nich. Autor ukazuje także atmosferę Soboru i dramatyzm sytuacji, w jakiej się odbywał, bo przecież wydarzenia historyczne, a w szczególności działania władz bolszewickich wpływały na przebieg obrad i jego decyzje. Wydarzenia te doprowadziły też do przerwania Soboru, co nastąpiło 20 września 1918 r. Jak podsumowuje Autor, „Sobór lat 1917-1918 jest unikalny w historii Rosji zarówno ze względu na swój skład, jak też metody pracy, co pozwoliło mu zrealizować bezprecedensową reformę Kościoła Rosyjskiego i dać odpowiedzi na wyzwania epoki” (s. 117).

Szczególnie ważną jest trzecia część pracy o. Destivelle’a, zatytułowana „Uchwały soborowe”, w której stara się on zaprezentować program reform Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego przyjęty przez Sobór Lokalny, ze szczególnym uwzględnieniem wprowadzania zasady soborowości w różne sfery życia Kościoła. Oficjalne uchwały Soboru Autor podzielił na trzy grupy: soborowy ustrój Kościoła, działalność duszpasterska i dyscyplina cerkiewna oraz stosunki Kościół–państwo, którym poświęca kolejne rozdziały tej części.

Podstawowym zadaniem Soboru stało się ustanowienie ustroju Kościoła w nowych realiach politycznych i historycznych, można nawet dodać – przywrócenie w Rosji zasad ustroju cerkiewnego, opartych na kanonach i tradycji prawosławia. W pierwszym artykule przyjętej 10 listopada 1917 r. uchwały Soboru stwierdzano: „W Prawosławnym Kościele Rosyjskim najwyższa władza – prawodawcza, administracyjna, sądownicza i kontrolna – należy do Soboru Lokalnego, okresowo, w określonych terminach, zwoływanemu, w składzie biskupów, kleru i świeckich” (s. 122). Jak jednak zauważa Autor, rola tego ciała nie została dokładnie określona, a jego kompetencje były niejasne. Trudno nie zgodzić się z francuskim badaczem, że naj-

bardziej symbolicznym krokiem Soboru stało się przywrócenie instytucji patriarchy, choć – jak zaznacza – w przededniu Soboru nie było to oczywistością. Autor prezentuje ciekawą dyskusję na ten temat, w której pojawiały się argumenty teologiczne, kanoniczne, historyczne i psychologiczne. Właśnie przywrócenia godności patriarchy dotyczył drugi artykuł wspomnianej uchwały Soboru, trzeci zaś określał jego pozycję: „Patriarcha jest pierwszym wśród równych mu biskupów” (s. 134). Autor spróbował scharakteryzować ustrój Kościoła ukształtowany tymi uchwałami za pomocą terminów politycznych: „można powiedzieć, że ustrój cerkiewny pozostawał bardziej parlamentarnym niż prezydenckim, czyli bardziej synodalnym niż patriarchalnym” (s. 135). Jednocześnie o Destivelle trafnie konstatuje, że „Sobór lat 1917-1918 nie tyle przywrócił instytucję patriarchy w jego formie do Piotra I, co stworzył nową instytucję patriarchy” (s. 142). Zwieńczeniem procesu przywracania patriarchy był wybór pierwszego po przeszło dwustu latach patriarchy moskiewskiego, którym został dotychczasowy metropolita moskiewski Tichon (Bielawin). Przy okazji warto zauważyć, że pierwszym tytułem, jaki nosił ten hierarcha po chirotonii biskupiej, był tytuł biskupa lubelskiego. Pozostałymi organami wyższej władzy cerkiewnej stały się, mocą decyzji Soboru, Świętobliwy Synod oraz Wyższa Rada Cerkiewna, której specyfiką był mieszany skład, obok hierarchów bowiem należeli do niej duchowni i świeccy.

W dalszej części rozdziału Autor prezentuje zasady ustroju Kościoła na poziomie diecezji oraz parafii, a także uchwały dotyczące monastycyzmu. Określając zasady i kompetencje różnych organów, Sobór wprowadzał w życie zasady soborowości, analogicznie jak na poziomie najwyższej władzy cerkiewnej. Ostatni podrozdział dotyczy stosunku do jednowierstwa i innych Kościołów. Autor przedstawił tam m.in. uchwały Soboru określające status Kościoła prawosławnego na Ukrainie (błędnie podano tam nazwę Ukraińskiej Centralnej Rady oraz datę jej powstania – s. 181) oraz diecezji warszawskiej (Autor błędnie stwierdził, że niezależne władze polskie powstały dopiero w styczniu 1919 r. – s. 184). Sobór nie zdołał szerzej zająć się kwestią stosunku wobec innych Kościołów chrześcijańskich, dopiero na trzeciej sesji soborowej powołano oddział zajmujący się problematyką „zjednoczenia Kościołów”. Warto zauważyć, że inicjatorem projektu powołania tego oddziału Soboru był pochodzący z Chełmszczyzny ukraiński etnograf i kompozytor Emilian Witoszyński, świecki delegat na Sobór z diecezji chełmskiej. Zgromadzenie ogólne przyjęło projekt uchwały dotyczącej kwestii „zjednoczenia z Kościołem Starokatolickim i anglo-amerykańskim Kościołem Episkopalnym”, jednak zgromadzenie biskupów nie zdążyło go już rozpatrzyć. Oceniając ten dokument, o Destivelle stwierdza, że „mówienie o «ekumenizmie» w odniesieniu do tego dokumentu byłoby pewną przesadą i anachronizmem” (s. 189), zauważa jednak jednocześnie, że „decyzja ta była niewątpliwie nowością w swej istocie i oznaczała nadanie oficjalnej formy cerkiewnemu zaangażowaniu w to, co jeszcze nie było nazywane ekumenizmem. Wszystko to miało miejsce dwa lata przed publikacją encykliki patriarchy ekumenicznego «Do Kościołów chrześcijańskich na świecie» oraz czterdzieści cztery lata przed Soborem Watykańskim II” (s. 190).

Kolejne dwa rozdziały trzeciej części monografii poświęcone są, odpowiednio, działalności duszpasterskiej i dyscyplinie cerkiewnej oraz stosunkom Kościół–państwo. Wiele z tych uchwał było również wprowadzeniem zasad soborowości w różne sfery życia Kościoła. Szczególną uwagę Sobór zwrócił na kaznodziejstwo, stwierdzając, że kazania powinny być głoszone w miejscowych językach i dialektach. Nowym zjawiskiem, wpisującym się w nurt angażowania świeckich w życie Kościoła, było przyznanie prawa głoszenia kazań osobom świeckim, nawet w czasie nabożeństw, poprzez ustanowienie w tym celu nowej funkcji dla takich osób noszącej nazwę „błagowiestnik”. Nie mniej ważną sferą była, jak zauważa o. Destivelle, misja: „Sobór otworzył przed służbą misjonarską nowe horyzonty i możliwości” (s. 194). Analogicznie jak w przypadku kaznodziejstwa dla osób świeckich stworzono nową funkcję „misionarza”. Trudne dyskusje toczyły się na Soborze w na temat dyscypliny cerkiewnej, w szczególności dotyczącej powtórnego małżeństwa owdowiałych duchownych oraz dopuszczenia kobiet do pewnych form służby w Cerkwi. Niewiele decyzji zdążył podjąć Sobór w kwestii nabożeństw, warto wspomnieć, że dokonał decentralizacji procedury kanonizacji świętych. Fundamentalną kwestią, wobec której stanął Sobór, było zagadnienie stosunków Kościoła z państwem, szczególnie trudne do rozstrzygnięcia w warunkach gwałtownych przemian społeczno-politycznych zachodzących w Rosji. Sobór oczekiwał od państwa „zapewnienia wolności i niezależności Kościoła prawosławnego w Rosji w warunkach zmienionego ustroju państwowego” oraz „statusu publiczno-prawnego pierwszego wśród innych wyznań”. Jak trafnie zauważa Autor, „Sobór jeszcze nie podejrzewał, że władza bolszewicka pozostanie zupełnie głucha na apele Kościoła” (s. 208). Obok takich kwestii jak nauka religii, szkoły parafialne, małżeństwo i rozwód, majątek cerkiewny, oddzielny podrozdział Autor poświęca decyzjom Soboru podejmowanym w obliczu otwartych przesładowań prowadzonych przez władze bolszewickie.

Ostatnia, niezwykle interesująca część książki poświęcona jest tematowi „Wykonanie i recepcja uchwał Soboru”. Zgodnie z prawosławnym rozumieniem soborowości w Kościele to właśnie akceptacja, przyjęcie i recepcja decyzji soboru przez ogół Kościoła jest kluczową kwestią dla postrzegania danego soboru. Autor analizuje te kwestie w dwóch perspektywach: praktycznego wprowadzenia w życie decyzji soborowych oraz ich recepcji teologicznej.

Wprowadzanie w życie postanowień Soboru było niezwykle trudne. W pierwszej części rozdziału poświęconego realizacji uchwał Soboru lat 1917-1918 francuski badacz skupił się na kolejnych, odbywających się w realiach państwa totalitarnego oraz już po jego upadku, soborach Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, analizując sposób ich zwoływania oraz decyzje soborowe. Odnotował, że kolejny Sobór odbył się dopiero w 1943 r., a Sobór Lokalny w 1945 r. Ogółem w ciągu dziewięćdziesięciu lat po analizowanym Soborze, czyli do 2008 r., gdy wydana została rosyjska wersja książki, odbyło się dziewięć soborów Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, w tym cztery mające status Soboru Lokalnego (kolejne dwa sobory odbyły się już po wyda-

niu książki – w styczniu 2009 r., w tym Sobór Lokalny w celu wyboru nowego patriarchy). We wnioskach Autor stwierdza, że „dzięki odrodzeniu patriarchatu Kościół Rosyjski zdołał zachować swą widzialność i patriarcha był jego widzialnym symbolem” (s. 247-248). Konstatuje, że dzięki instytucji patriarchatu odrodzona też została zasada soborowości. Zwraca też uwagę na różnice w stosunku do zasad przyjętych na Soborze lat 1917-1918 występujące w dokumentach i sposobie działania kolejnych soborów Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego w zakresie rozumienia roli soborów biskupów, sposobu wyboru patriarchów, skali udziału świeckich w soborach. Można by dodać, że zmieniła się także sama tytulatura patriarchów moskiewskich (w 1917 r. – patriarcha moskiewski i całej Rosji, od 1943 r. – patriarcha moskiewski i całej Rusi). Warto zauważyć, że Autor skupia się na przebiegu oraz decyzjach kolejnych soborów, natomiast nie analizuje praktycznego funkcjonowania Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego na poziomie diecezji czy parafii, gdzie recepcja idei Soboru lat 1917-1918 wydaje się znacznie skromniejsza. Bardzo ciekawym materiałem porównawczym może być druga część tego rozdziału, poświęcona zastosowaniu decyzji Soboru lat 1917-1918 w Arcybiskupstwie Prawosławnych Cerkwi Rosyjskich w Europie Zachodniej, pozostającym w jurysdykcji patriarchatu Konstantynopola. Tę strukturę eklezjalną można by potraktować jako swoiste pole doświadczalne, ukazujące, jak mogłoby wyglądać zastosowanie idei Soboru w całym Kościele Rosyjskim, gdyby nie doszło do przejścia władzy przez bolszewików. Jak stwierdza Autor, arcybiskupstwo trzyma się zasadniczych decyzji Soboru w zakresie zasad funkcjonowania diecezji oraz parafii. Konstatuje wręcz, że „statut Arcybiskupstwa nie tylko stosuje zasadę soborowości w stosunku do składu i funkcjonowania Zgromadzenia Diecezjalnego i Rady, ale w niektórych aspektach idzie nawet dalej niż Sobór lat 1917-1918” (s. 251). Za najbardziej symboliczny wymiar wprowadzania zasad soborowych w arcybiskupstwie Autor uważa sposób wyboru arcybiskupa, który dokonuje się ze znaczącym udziałem Zgromadzenia Diecezjalnego, w którego skład wchodzi także świeccy.

Ostatni rozdział książki poświęcony jest teologicznej recepcji Soboru lat 1917-1918. Autor analizuje w nim – jak sam podkreśla – „rzadkie opinie” dotyczące Soboru, wyrażone przez czterech najwybitniejszych rosyjskich teologów XX wieku działających na emigracji w świecie zachodnim, z punktu widzenia teologicznego, kanonicznego, historycznego i duchowego. Ks. Nikołaj Afansjew, analizując dziedzictwo Soboru, krytycznie ustosunkowuje się do udziału świeckich w zarządzaniu Kościołem. „Z tego powodu – jak stwierdza Autor – o. Nikołaj Afanasjew jest najbardziej krytycznym teologiem w stosunku do ducha i prac Soboru lat 1917-1918 i, wreszcie, wobec samego zwołania go i składu” (s. 260-261). Ks. Aleksander Schmemmann krytykuje kanoniczne decyzje Soboru, uważając, że – jak sam pisał – „soborowość była rozumiana przez Sobór jako pewien złożony system reprezentacji różnych stopni cerkiewnych; najbardziej nie do przyjęcia skutkiem takiego podejścia jest pogląd, że w Kościele interesy lub punkty widzenia biskupów, duchowieństwa i świeckich są przeciwstawne” (s. 268). Kolejny z teologów, ks. John Meyendorff, poddaje Sobór

krytyce za brak jasnej koncepcji stosunków między Kościołem a państwem, stwierdzając, że „Kościół nie miał zamiaru całkowicie oddzielić się od państwa” (s. 272). Ostatni z analizowanych teologów, ks. Georges Florovsky, krytycznie odnosi się do Soboru i, szerzej, podejmowanych wówczas prób reform Kościoła, z perspektywy duchowej, pisząc: „Bardzo nieliczni rozumieli, że przywrócenie wewnętrznego pokoju i porządku jest osiągalne nie poprzez posunięcia cerkiewno-polityczne, lecz tylko dzięki wysiłkowi duchowemu i ascetycznemu” (s. 273). Jednocześnie zwraca uwagę na pozytywny wymiar Soboru, stwierdzając wręcz, że był on „odważnym spotkaniem z nadchodzącą przyszłością” (s. 275). Warto zaznaczyć, że o. Destivelle nie tylko przytacza opinie tych czterech teologów, lecz obszernie je komentuje, a także interesująco z nimi polemizuje.

W „Zakończeniu” Autor monografii stara się podsumować swe rozważania. Trudno nie zgodzić się, że z perspektywy doświadczeń następujących po Soborze dziesięcioleci prześladowań „sytuacja Kościoła Rosyjskiego w przededniu Soboru może być nazwana apogeum” (s. 277) i rzeczywiście Sobór jest rezultatem nie tyle kryzysu Kościoła (który przecież też miał miejsce), co „owocem [...] odrodzenia” (s. 277). Trafnie o. Destivelle podkreśla, że „zwołanie Soboru było możliwe tylko dzięki zmianie sytuacji politycznej, abdykacji imperatora i poparciu przez Rząd Tymczasowy” (s. 278). Autor interesująco przedstawia skutki Soboru, podkreślając, że „pierwszym i podstawowym owocem Soboru stały się nie tyle przemiany organizacyjne, co odrodzenie zwyczaju zwoływania soborów, przywrócenie instytucji soborowości” (s. 278), i wskazuje na trzy cechy Soboru: mieszany skład i dwustopniowy sposób podejmowania decyzji, nieunikanie rozpatrywania żadnych kwestii, a przy tym zachowanie umiarkowania i ostrożności oraz dawanie odpowiedzi na aktualne pytania w języku współczesnym, bez prób przywrócenia okresu przedsynodalnego.

Monografia o. Destivelle’a jest niezwykle wartościową i interesującą próbą nowego spojrzenia na kluczowe wydarzenie w dziejach Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. Znajomość przedmiotu badań i szerokiego kontekstu historyczno-teologicznego pozwoliła Autorowi na uwzględnienie różnych aspektów zagadnienia będącego przedmiotem badań. Oczywiście można by podjąć polemikę z niektórymi tezami francuskiego badacza, wskazać pewne nieścisłości, zaproponować uwzględnienie także innych kontekstów. Nowatorskie jest, choć można tu odczuwać pewien niedosyt, podjęcie trudu zbadania realizacji decyzji Soboru, a także ciekawego zaprezentowania jego teologicznej recepcji.

Z pewnością praca o. Destivelle’a jest ważnym krokiem do pełniejszego zrozumienia Soboru Lokalnego Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego w latach 1917-1918 dzięki przyjęciu w analizie perspektywy eklezjologicznej, a ściślej – podstawowej w tym przypadku kategorii soborowości. Otwiera też nowe perspektywy badawcze nie tylko w badaniach nad Soborem lat 1917-1918 czy szerzej – dziejami rosyjskiego prawosławia w tym okresie, ale także w bardziej teoretycznych rozważaniach z zakresu eklezjologii czy prawa kanonicznego.